

Veel gedoe door mobilisatie en staat van beleg

Bij de bevolking was er aanvankelijk een behoorlijk begrip voor het besluit tot mobilisatie, zolang de oorlog maar aan onze deur voorbijging. Zelfs ingrijpende maatregelen als het ontruimen van huizen en vellen van bomen rond vestigwerken, om een vrij schootsveld te verkrijgen, veroorzaakten wel veel commotie, maar werden gelaten ondergaan. Het begrip voor de noodzaak van zo'n groot leger sleet aanzienlijk naarmate de mobilisatie voortduurde. Burgers kwamen de militairen op verschillende manieren tegen: een enkele maal positief, als bij het redderen na de grote watersnood rond het IJsselmeer in 1916, maar vooral hinderlijk: de zoveelste inkwartiering, het bezet houden van openbare gebouwen en lokale cafés, het gedoe met hun voorschriften en wachtposten, de overlast door verveling, het neerslaan van voedselrellen. Al had het leger in die tijd een veel grotere maatschappelijke rol dan nu, het werd allemaal wel erg veel, zelfs al ging het in wezen voor een groot deel om burgers in uniform. Hoewel, dat waren soms nogal vreemde burgers. In het zuiden van Nederland werd in de katholieke gemeenschappen met argusogen gekeken naar al die protestanten en zelfs socialisten die zomaar binnen kwamen.

De militairen hadden vooral invloed op het dagelijks leven in de delen van Nederland die in staat van beleg waren verklaard. Dat gebied langs de grens werd steeds verder uitgebreid, waardoor uiteindelijk heel Zeeland, Noord-Brabant, Limburg en grote stukken van Gelderland, Overijssel, Drenthe en Groningen er onder vielen. Die streken waren toch al zwaar belast omdat het veldleger er verbleef. De staat van beleg was bedoeld om de nodige maatregelen te kunnen treffen om inbreuken op de Nederlandse neutraliteit te voorkomen. In de praktijk ging het vooral om de strijd tegen illegale handel en tegen smokkel, die in de grensstreken altijd al gebloeid had, maar die nu zowel aan de zuid- als aan de oostgrens gigantisch toenam. Militaire autoriteiten hadden verregaande bevoegdheden – en gebruikten die ook. Zij konden het verkeer van personen en goederen bepalen, bijeenkomsten, markten, optochten en carnavalsfeesten verbieden, telefoonverkeer afluisteren, censuur instellen en publicaties weren, eigen distributiemaatregelen afkondigen en algemene wetten als de Arbeidswet, Veiligheidswet en Hinderwet buiten werking stellen. Smokkel werd gehinderd door cafés te verplichten vroeg te sluiten, zodat er geen reden was om 's avonds laat op straat te zijn. Het was zelfs mogelijk personen de toegang tot bepaalde gebieden te ontzeggen of ze geheel uit de regio te verwijderen. In het najaar van 1915 ontstond een beweging voor dienstweigering. Sympathisant dominee Van Wijhe uit Winterswijk werd er van beticht in een preek antimilitaristisch te zijn geweest en hij werd door de Territoriaal Bevelhebber van Overijssel uitgewezen.ⁱ

De uitvoering lag bij lokale commandanten die alle ruimte hadden om in hun territorium hun persoonlijke invulling aan de staat van beleg te geven. Zij waren niet opgeleid om te besturen en het was duidelijk niet iedereen gegeven dit op een evenwichtige en begrijpelijke manier te doen; sommigen ontwikkelden zich tot gevreesde en bespote lokale godheden.

Voor de burgers betekende het allemaal erg veel gedoe en willekeur. Er was weinig idee dat dit iets met de veiligheid van het land te maken had en het kwam allemaal nog eens bovenop de steeds verder gaande regels die van het rijk en de gemeenten op hen neerdaalden. De bereidheid om zich er gewillig naar te voegen raakte snel op.ⁱⁱ

Ook in het leger zelf liep niet alles naar wens. In het begin van de oorlog was de stemming onder de gemobiliseerden goed. Het merendeel zag het gevaar van oorlog in, zeker toen berichten over de gebeurtenissen in België begonnen binnen te stromen. Maar er was, tot frustratie van het beroepskader, weinig affectie met allerlei militaire gebruiken en voorschriften en ook de geoefendheid van de troepen was niet al te best. Veel van de uitrusting ontbrak; zo waren schoenen die men thuis moest bewaren, ondanks een verbod, in

de meeste gevallen opgebruikt. Hoewel gemobiliseerden na verloop van tijd met klein verlof werden gestuurd en afgelost door jongere lichteningen nam, naarmate de oorlog langer duurde, ontevredenheid onder de troepen toe. De situatie waarin zij verbleven was vaak slecht. Profiteurs verhuurden leegstaande, verwaarloosde fabrieksgebouwen, schuren en pakhuisen voor de huisvesting van militairen. Er waren veel zorgen over de achterblijvende gezinnen die in moeilijkheden kwamen door wegvallen van inkomens en prijsstijgingen, ook al konden die soms steun krijgen van plaatselijke comités van ‘deftige dames’ voor het verlenen van hulp aan ‘allen die door de mobilisatie toestand in arbeid of bedrijf getroffen waren’.

Niemand was eigenlijk voorbereid op een langdurige mobilisatie en gaandeweg moest gezocht worden naar een manier om daar zo goed mogelijk mee om te gaan. Er braken conflicten uit tussen legerleiding en regering, over wat er militair nodig en maatschappelijk mogelijk was. Vooral het toekennen van ‘economisch verlof’ werd een strijdpunt. Een aantal malen werd de mobilisatie weer op scherp gesteld, zoals in 1916 door een Duits bericht waarin werd gewaarschuwd voor een ophanden zijnde Britse invasie. Alle verloven werden voor geruime tijd ingetrokken. Dat verbeterde geenszins de stemming onder de militairen. Het idee dat het gemor een gereede voedingsbodem zou zijn voor socialistische propaganda leidde er toe dat sprekers werden ingezet om de ‘geest’ gezond te houden. Maar goed zou die nooit worden. “Greppels graven en weer dichtgooien. Een looptocht zonder doel. Oefeningen in schieten zijn er niet, dat is te duur”, klaagde een gemobiliseerde boomkweker uit Boskoop, die intussen zijn bedrijf zag verkommeren.ⁱⁱⁱ

De mobilisatiemoedeheid en ontevredenheid nam steeds grotere vormen aan, zeker toen tegen het eind van de oorlog ook in het leger de honger toesloeg. Waar de regering had geprobeerd de militairen enigszins te ontzien bij de verdeling van het schaarse voedsel was er nu gewoon niet meer genoeg om dat vol te houden. Uiteindelijk kwam het in oktober van 1918 tot rellen in de Harskamp. Er werd hard opgetreden tegen de muiters, aangewakkerd door de angst dat socialistische, revolutionaire krachten, die na de omwenteling in Rusland overal in Europa de kop opstaken, ook in Nederland vaste voet aan de grond zouden krijgen.

De mobilisatie was na de wapenstilstand van 11 november 1918 nog niet voorbij. Regering en legerleiding wilden, gezien de voortdurende onrust in binnen- en buitenland, waakzaam blijven. Uiteindelijk werden de gemobiliseerden ‘gered’ door de Spaanse griep die in de barakken en kampementen heftig toesloeg. De overheid wilde niet verantwoordelijk gesteld worden voor de sterfgevallen en besloot tot versnelde demobilisatie, al duurde het tot april 1919 voordat het leger weer naar de normale vredessterkte was teruggebracht.

Tekst: Leo van der Vliet

Worstelen met schaarste en distributie

De belangstelling voor de strijd buiten de grenzen werd allengs steeds meer overschaduwd door de toestand in eigen land, met prijsstijgingen, schaarste en distributie. Het uitbreken van de oorlog had een eerste schok op economisch gebied veroorzaakt. Er werd op grote schaal gehamsterd, waardoor de prijzen snel werden opgedreven. De regering trad kordaat op en kreeg daarvoor ook alle ruimte. Om de economie zo goed mogelijk op gang te houden werd een groot aantal maatregelen afgekondigd, die in het parlement op ruime steun konden rekenen. Die steun zou, 'gezien de moeilijke tijden' en ondanks dat ministers soms hevig gekapitteld werden, gedurende de oorlog op hoofdlijnen in stand blijven. Ook vanuit de maatschappij kwamen er initiatieven om problemen het hoofd te bieden. Al snel werd, met volle medewerking van koningin Wilhelmina, het Koninklijk Nationaal Steun Comité opgericht, dat als koepel zou gaan fungeren voor de ondersteuning aan burgers die als gevolg van de oorlogsomstandigheden in moeilijkheden driegden te raken.

De maatregelen van augustus waren het begin van een steeds zwaardere regie en sturing, van directe ingrepen in allerlei sectoren en van een ongekend complex aan regels, voorschriften en verboden waar burgers en bedrijven mee te maken kregen, met talloze bureaus en commissariaten voor de uitvoering daarvan.

Na de eerste schok ging het Nederland in de eerste twee jaren van de oorlog economisch zeker niet slecht. De vraag uit het buitenland naar Nederlandse producten nam toe, zowel voor de industrie als de landbouw. In de oorlogvoerende landen werd alles immers ingezet op de strijd. Scheepvaart en scheepsbouw bloeiden; de toenemende risico's werden meer dan gecompenseerd door de hoge vrachtprijzen. Boeren profiteerden volop van de grote vraag en de hoge prijzen. Maar veel van de Nederlandse productie was gebaseerd op handel en die begon steeds meer vast te lopen door de Britse blokkadepolitiek tegenover Duitsland. Zowel de in- als de uitvoer zakten in elkaar. De invoer uit Indië kwam bijna helemaal tot stilstand, daar moest men noodgedwongen op zoek naar andere afzetmarkten in de wereld.

In de industrie ontstonden allengs grote problemen met de verkrijgbaarheid van materialen en brandstoffen. De werkloosheid nam zienderogen toe. Waar het nog redelijk liep was er door de mobilisatie weer een gebrek aan geschoold personeel. De woningbouw zakte verregaand in en een tekort aan eenvoudige huurwoningen joeg de huurprijzen op. De detailhandel zuchtte onder een gemis aan verkoopbare producten en zocht noodgedwongen haar heil in zaken als tweedehands fietsbanden en surrogaatsuiker.

Het werd steeds moeilijker om de Nederlanders zelf te voeden. Vanaf 1916 werd er echt honger geleden. Vooral gezinnen van arbeiders en dagloners werden zwaar getroffen. De voedselproblemen leidden tot boosheid en onrust. In de grote steden braken rellen uit. Voor de bevolking werd de regering steeds meer de boosdoener, die het maar niet lukte om iets te doen tegen schaarste en hoge prijzen, die iedereen overlaadde met onzalige en onrechtvaardige en onwerkbare distributiemaatregelen en die de ontregelende mobilisatie maar liet voortduren. Vooral minister van landbouw, handel en nijverheid Posthuma was het mikpunt van kritiek, klachten en spottereien. Er ging ook veel fout. In beslag genomen voedingswaren werden van hot naar her gesleept en bedorven onderweg. Wanneer een gasfabriek een scheepslading kolen toegewezen had gekregen was het maar de vraag of de schipper die dat moest vervoeren ook olie kreeg om de motor te laten draaien.

Wie kon probeerde zich aan alle strenge distributieregels te onttrekken. Weinigen zagen er echt kwaad in; het was vooral een kwestie of je de zwarte prijzen wel of niet kon betalen. Het aantal rechtszaken in verband met overtredingen nam enorm toe. Niet dat dit allemaal veel hielp om de houding te verbeteren. Toen in 1916 het bakken van wittebrood verboden werd, behalve voor wie het medisch noodzakelijk was, groeide het aantal 'maaglijders' explosief. Er werd niet alleen op kleine, maar ook op grote schaal zwart gehandeld, gespeculeerd, vervalst en gewoekerd in schaarse goederen. Vooral de groothandel deed goede zaken met de

oorlogvoerende landen. Hele partijen rijst, koffie, boter en tabak verdwenen met enorme winst over de grens. Een klasse van nieuwe miljonairs ontstond, de ‘oorlogswinstmakers’ of kortweg OW-ers, die zowel met afkeer als met afgunst gezien werden en die met hun parvenuachtig gedrag onderwerp waren van menige spotprent.

Het kabinet Cort van de Linden werd in juli 1918 demissionair en er waren verkiezingen voor een nieuw parlement. Hoewel het de eerste verkiezingen waren met algemeen (mannen)kiesrecht telde slechts één onderwerp: de roep om eten! Maar dat werd niet opgelost. Het nieuwe kabinet Ruijs de Beerenbrouck, dat Nederland door de roerige fase aan het einde van oorlog en daarna moest loodsen, moest al snel na haar aantreden de rantsoenen nog verder korten. Geïnterneerde militairen klaagden in brieven naar huis dat zij langzaam werden uitgehongerd. Steeds meer bedrijven moesten noodgedwongen sluiten en een grote neerslachtigheid nam bezit van Nederland. In dat opzicht was de revolutieopgave van Troelstra eigenlijk een gelukkige afsluiting van de oorlogsperiode: het gaf de Nederlanders de gelegenheid om zich eindelijk weer eens te verenigen, achter Oranje...

Tekst: Leo van der Vliet

ⁱ RITTER, P.H. Jr., **De Donkere Poort, deel 1.** 's Gravenhage, D.A. Daamen's Uitgeversmaatschappij N.V., 1931; p. 260.

ⁱⁱ ABBENHUIS, M.M., **The art of staying neutral: the Netherlands in the first World War 1914-1918**, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.

ⁱⁱⁱ Kees Faddegon, geciteerd in: **Herinneringen en verhalen van Jan Karel van Drunen, geboren 19 februari 1882, geschreven in 1978** (Werkgroep Stadsgeschiedenis Middelburg, Egodocument, niet gepubliceerd).